

## Egy dunántúli végvár a 15 éves háború forгатagában

*Tata a tizenöt éves háborúban*  
Annales Tataiensis I. Mecénás  
Közalapítvány, Tata, 1998. 170. old.

A múlt évben jelent meg a Mecénás Közalapítvány gondozásában az Annales Tataiensis elnevezésű helytörténeti sorozat első kiadványa, amely a kora újkori magyar történelem neves kutatóinak részvételével 1997 májusában Tatán megrendezett tudományos ülészekon elhangzó előadások szerkesztett és jegyzetekkel ellátott változatát tartalmazza. Megjegyzendő, hogy konferenciakötet címe – *Tata a tizenöt éves háborúban* – és a benne lévő tudományos munkák tartalma az csetek többségében nem fedi egymást. A helytörténeti kiadványba bevett nyolc előadásból csupán három foglalkozik Tata, illetve a tatai vár történetével, a többi a 15 éves háború egyes aspektusait valamely segédtudomány – például a fegyvertörténet, a numizmatika, az esztétika, illetve a kortárs historiográfia – segítségével dolgozza fel.

A kötetben első helyen álló előadás, amelyet R. Várkonyi Ágnes tartott, a *Történelmünk nemzetközi jelenlétének alternatívái* címet viseli. Ez a tanulmány nincs szoros kapcsolatban a végvári harcokkal vagy a konferenciának helyet adó észak-dunántúli város történetével. Az írásos változat lényegében egy francia történész, a Sorbonne emeritus professzora, Duroselle 1990-ben napvilágot látott és azóta több kiadást is megért *Európa népeinek története* című könyvének ismertetése. A szerző hiányolja a kontinensünk históriáját feldolgozó műből Magyarország történelmének és kultúrájának leírását. „Bemutatásunk ugyan majdnem lebilincselő: »Ez a csodálatos nép«, nevez meg minket, a honfoglalást és az államalapítást *Európa ostrom alatt* részben *A szlávok* cím alatt ismertető néhány sor, majd így folytatja: »900 és 950 között csaknem egész Közép-Európát rémületben tartotta kalan-

dozó hadjárataival«. A következő elismerő szó 1989: a magyarok törték át szimbolikus értelemben az Európát megosztó falat. Ami a közbeeső ezer évben történt Európában, abból Magyarország kimaradt. A hosszú évszázadok alatt a magyarság legfeljebb elmosódó árnyék a statiszták között, vagy említést sem kap, s évszázadokra kicsik, eltűnik Európa történetéből.” (9. o.) A könyv egyes fejezeteiről szólva az előadó furcsának tartja, hogy nem esik szó benne a magyarok törökellenes harcairól vagy a vallásszabadság Európában akkor még egyedülálló intézményi garanciáiról az Erdélyi Fejedelemségben. Duroselle a reformkor eseményeiből csupán a nacionalizmust emeli ki, a polgári szabadságjogokért vívott harcot és a gazdasági átalakulást, illetve a népképviselői rendszer megvalósítására tett kísérletet meg sem említi. Hasonlóképp kimaradt hazánk a könyv kultúrtörténettel és művelődéssel foglalkozó részeiből. R. Várkonyi Ágnes nem csupán a könyv szerzőjét bírálja, hanem a magyar tudománypolitikát is. „Nehezen érthető, hogy a magyar történettudománynak régen volt, ma nincs világnyelven megjelenő folyóirata. Hogy könyvtárainkba az utóbbi években egyre kevésbé jutnak el a külföldön megjelent művek. Hogy pénzhány miatt nem jelenhetnek meg magyar művek más nyelven, hogy könyvkiadásunk és könyvterjesztésünk tehetetlen. ... Tudomásul kellene vennünk, hogy szomszédaink frissebben és nagyobb gonddal törődnek történelmük nemzetközi jelenlétével, hiszen ez szerves rész az ország megítélésének. Számunkra viszont ebből további nehézségek következnek.” (15-16. o.)

A következő két tanulmány a tatai vár tizenöt éves háborúban játszott szerepét és a végvári rendszerben betöltött hadászati jelentőségét tárgyalja. Tóth Sándor László megállapítása szerint ez az Oszmán Birodalom és a Habsburgok között a Kárpát-medence fölötti hegemonia megszerzéséért és fenntartásáért a 16. század végén kiobbant

háború „mind ez idáig kevésbé vonzotta a kutatókat, kevés tanulmány született e korszakról.” (19. o.) Tény az, hogy még a háború olyan jelentős eseményéről sem készült szakszerű és részletes történeti munka, mint az Észak-Dunántúl legjelentősebb várának tekinthető Győr elfoglalása és visszavétele. Ugyancz mondható el a dunántúli védelmi vonal egyéb részéről is. Ezt a hiányt ezen tudományos ülésszak mellett a már szinte hagyománnyá vált, kétévente megrendezésre kerülő egri végvári konferenciák igyekeznek pótolni. A szerző főként a helytörténeti szakirodalomra, a háborúval, illetve általában a végvári harcokkal és a magyarországi oszmán terjeszkedéssel kapcsolatos feldolgozásokra, kortárs történetírók forrás értékű beszámolóira támaszkodik, amikor a vár építéstörténetét és a háború előtti évtizedekben játszott szerepét taglalja. A téma kutatói között konszenzus uralkodik abban a következtetésben, miszerint a másodrendű várnak, Komárom elővárnak tekintett erősség geostratégiai adottságai miatt útjában volt a birodalmi főváros felé törő oszmán hadaknak. „Tatát földrajzi helyzete szintén predesztinálta arra, hogy a Bécs irányába vezetett oszmán hadjáratok érintsék, s előrenyomulásuk során elfoglalják.” (24. o.) A Tatához hasonló, másodrendű várak külső segítség nélkül egy hétnél tovább nemigen tudtak ellenállni az ostromnak. 1594 júliusának végén a vár török kézre került, Győr clestével pedig Tata hadászati fontossága leértékelődött, mivel „még korábban a győri végvidéki főkapitányság első vonalbeli vára volt, most elővédi funkcióját elvesztve messze az előre-tolt pozícióba került székhely mögött helyezkedett el, mint annak szandzsákja.” (29. o.) Tata Pálffy Miklós által történő 1597. májusi visszafoglalása szorosan összefüggött a győri vár felszabadítására tett előkészületekkel. Olyannyira, hogy Tóth Sándor László szerint „az 1598. márciusi győri vállalkozás főpróbájának tekinthetjük.” (32. o.) Összegzésképp az előadó szerint megállapítható: Tata „az egyik leggyakrabban vívott vár a 15 éves háborúban.” (36. o.)

Más szempontból vizsgálta a Komárom melletti erősség szerepét Kelenik József. Véleménye szerint a végvári rendszer kiépí-

tésében a fő szerepet természetföldrajzi adottságok játszották. Ezeket igyeckszik bemutatni előadásában. Hangsúlyozza, hogy „a háborús viszonyok miatt, a kor technikai színvonalán, az adott klimatikus viszonyok mellett nem volt lehetőség a természeti környezet átalakítására, csak felhasználására.” (45. o.) Ebbe az ökoszisztémába illeszkedett bele Tata mint „egy kiterjedt mocsársáv legfontosabb, ha nem egyetlen átkelőhelye.” (47. o.) Ebben az időben a drinápolyi béke ellenére nem volt a Hódoltság és a Királyi Magyarország között egyértelmű, mindkét fél által elfogadott határvonal. Létezett ugyanakkor olyan „meglehetősen széles, bizonytalan jogi és katonai státusú sáv, amire mind a török, mind a magyar oldal igényt tartott.” (49. o.) Ilyen övezetben helyezkedett el Tata is. Az előző szerzőhöz hasonlóan Kelenik is elismeri: „A hosszú háború idején a harc egyértelműen az olyan nagy, hadászati jelentőségű erődökért folyt, mint Győr, Komárom, Esztergom, Buda, Eger. A kisebb erősségek ostromai, a nyílt ütközetek csak mint az ezekért folyó küzdelem részei jöhettek számításba.” (49. o.) A szerző hadtörténészként az úttörő jelentőségű fegyvertípust megillető terjedelemben ad leírást a Pálffy Miklós által alkalmazott petárdáról. Részletesen tárgyalja a várostromkor történet alkalmazását is.

A kötetben lévő utolsó, kifejezetten Tatával foglalkozó írás a vár ostromának képi ábrázolásaival foglalkozik. Kiss Vendel elemzése szerint „a várak és városok grafikai ábrázolása önálló műfajként a 16. század első felében jelent meg.” (77. o.) Metszetek tanúszkodnak arról, milyen komoly érdeklődés övezte Tata visszafoglalását. A figyelmet „a visszafoglalás különleges módja váltotta ki” (78. o.). A magyar hadszíntéren ugyanis – ahogy azt már említettük – ekkor alkalmazták először a petárdát. Sajtótörténeti szempontból mindenképpen figyelmet érdemel, hogy a vár bevételéről tudósítások jelentek meg a korabeli német nyelvű újságokban. A drezdai *Neue Zeitung*, a hasonló című augsburgban megjelenő lap, illetve egy nürnbergi újság is hírt adott róla. Az ábrák és a szöveges tudósítások természetesen a kor színvonalán álltak, és maga a szerző is

felhívja rá a figyelmet, hogy ezeket a dokumentumokat erős kritikával kell kezelni. Emellett még jó néhány metszet és rézkarc jelent meg az cseményről. A Franz Hogenberg kölni rézmetsző és könyvkiadó által indított *Geschichtsblätter* című metszetsorozat is bemutatja Tata visszafoglalását. A fia, Abraham Hogenberg által folytatott vállalkozás pontosan a 15 éves háború periódusában működött. Emellett a 17. század elején megjelent historiográfiai művek is tartalmaznak illusztrációkat. A szerző szerint általánosságban elmondható, hogy a képi anyagok „művészi színvonala igen csekély, ez azonban nem meglepő tudva azt, hogy feladatuk a tájékoztatás, ismeretterjesztés volt.” (86. o.)

Fatuska János előadása, amely a weikersheimi Hohenlohe-kastély 15 éves háborúval kapcsolatos csataképeit ismerteti, a kötet legnagyobb terjedelmű írása. Az előadó bemutatja a Hohenlohe család történetét a 12. század elejétől, valamint a kastély építészeti stílusjegyeit és jellegzetességeit. Emellett megismerjük az 1569-ben született Georg Friedrich von Hohenlohe-Weikersheim életútját és a magyarországi hadi cseményekben játszott szerepét. Az utóbbit elősegíti a tizenkét festmény rövid elemzése és a róluk készült jó minőségű fotókból összeállított melléklet. A tanulmány írójának saját bevallása szerint nem sikerült a háborúval, illetve Hohenlohe magyarországi tevékenységével kapcsolatban új információkat feltárni, de ezek a műalkotások „bár különösebb újdonsággal nem szolgálnak, monumentalitásuknál és a ruházat, valamint a fegyverzet részletes és hű ábrázolásánál fogva gazdagítják ismereteinket e korról.” (113. o.)

Kedves Gyula hadtörténeti feldolgozásában a 15 éves háborúban használt fegyverzetet és hadfelszerelést tekintette át. „A tűzfegyverek elterjedése volt a legnagyobb hatású változás, amely teljességgel átalakította az európai hadseregek szerkezetét, s alkalmazási formájukat. Ennek számos megnyilvánulását éppen a tizenötéves háborúban figyelhetjük meg.” (59. o.) A tűzfegyverek elterjedésével a nehézfegyverzetű lovasságot mint domináns fegyvernemet a muskétával felszerelt gyalogság váltotta fel. Ez persze

csak fokozatosan, egy „hadügyi forradalomnak” nevezett évszázados átmeneti korszak alatt valósult meg. Így természetesen a 15 éves háború ideje alatt is végig jelen voltak a középkorra jellemző lovagi harcmodor jellegzetes fegyverei. Az új harci eszközök között találjuk a Tata, majd Győr visszafoglalásánál alkalmazott petárdát is. Haditechnikai szempontból rendkívül fontos az a tény, hogy az ekkor használatban lévő kézi lőfegyverek „egészen a 19. század közepéig azonos alapelven működtek, ez az elöltöltő tűzfegyverek kora.” (61. o.) Prototípusként már ekkor is léteztek hátültöltő fegyverek, ám ezek sorozatgyártása akkor még technikai és gazdasági okok miatt kivitelezhetetlen volt. Az egylövetű elöltöltős puskáknak a töltése is meglehetősen időigényes, így „a muskétások minden ügyessége ellenére előfordult, hogy a töltést nem tudták időben végre hajtani, s egy hirtelen lovassági támadás ilyen helyzetben katasztrofális lehetett.” (66. o.) Ez is magyarázza, hogy a hagyományos fegyvertípusok, például a pikák ebben az időben még nélkülözhetetlenek voltak. A fejlődés tehát nem egyik napról a másikra ment végbe, hiszen ezekben az években „a katonák nagyobb része Magyarországon még lovas.” (68. o.) Ugyanakkor a fegyvernemen belül is jelen voltak a „lóra ültetett gyalogságnak” (70. o.) tekinthető dragonyosok. Létrejött a könnyűlovasság elitjének tekinthető huszárság. A téma kutatója arra a konklúzióra jutott, hogy a keresztény hadak tűzfegyverei jóval hatékonyabbak voltak a törökökéknél. Ez a fölény a 17. század végére az Oszmán Birodalom számára egyre nyomasztóbbá vált. „A nagyszámú török lovaság nem tudott mit kezdeni a keresztény haderő tűzharca alapozott taktikájával, bár ez teljes egészében csak a közel száz év múltán lezajló visszaszerző háborúinkban mutatkozott meg” (74. o.) – fejezi be tanulmányát a szerző.

Héri Veronika numizmatikai munkája a törökellenes háború győztes csatáinak emlékére kibocsátott érmeket tárgyalja. Ezek kidolgozása eltér egymástól. Az egyik egy „cziist csegely – a numizmatikában a nem kerek érmet így nevezik” (129. o.), előlapján Rudolf császárt ábrázolja, a hátlapon pedig

a folyamatosan ül egy kockára támaszkodva. A másik érem Esztergom 1595-ös elfoglalásának tiszteletére készült, és Michael Sock körmöcbányai műhelyéből került ki. Győr visszafoglalása alkalmából a császár Te Deumot rendelt el, amelyet 1598. április 2-án tartottak meg. A mise szellemiségét két érme is tükrözi. Egy háromszög és egy négyszög alakú csegelyről van szó, „mindkettőn a fel-támadt Jézus áll a csodálkozó tanítványok között, előtte Tamás térdel.” (133. o.) Az előadó következtetése szerint ezek az érmék propagandacélból és állami megrendelésre készültek, „mivel a verdék királyi fennhatóság alá tartoztak, a független művészek pedig meg akartak élni, közvetlenebb és hatásosabb befolyásolásra törekedtek.” (136. o.)

A kiadványt Szabó Péter Nádasdy Ferenc és Pálffy Miklós vitézi kultuszáról szóló rövid referátuma zárja. A két magyar főúr „image”-ét komparatív módszerrel vizsgálja, mivel „a tizenötéves háború két nagy hadvezére körül kialakult kultusz egymástól nem független, sőt nem tudjuk egyiket sem a másik ismerete nélkül megrajzolni.” (139. o.) Állítása szerint Pálffy haditetteit a Német-Római Birodalom lakói elsősorban a Fugger-rokonság miatt ismerték meg. Ugyanígy a hazai történészek közül Illésházy István is elfoglalt sógora, Pálffy Miklós javára. Nádasdy Ferencsel meglehetősen mostohán bántak a kortársak. Vitézi kultusza igazából csak halála után vette kezdetét. Gyakran az utókor is megfosztja valós érdemeitől. Így például Nagy László *Az erős Fekete Béga* című

művének mellékletében lefokozza fővezérből parancsnokká – kifogásolja a szerző. Nádasdy vitézi kultusza – Pálffyval ellentétben – nem volt szervezett, és „kiszorult a végekre”. Nádasdy soha nem tudta magává tenni az osztrák hadseregben általános autokratikus vezetési modellt. A végvári katonaság körében viszont egyfajta sajátos katonai demokrácia uralkodott, és Nádasdy népszerűségét nyilvánvalóan növelte, hogy az osztrák és a Habsburg-barát magyar katonai vezetőkkel szemben képes volt ezt tolerálni. Nem lehet hát csodálkozni azon, hogy „Nádasdy hadvezetési gyakorlata, valása, a rendek képviselőre predestinált származása nem volt jó ajánlás a bécsi udvari körök számára. Velc szemben ott állt a császárnak minden tekintetben megfelelő Pálffy Miklós.” (145. o.) A prágai Hradcsin komor falai közé zárkózó Rudolf aligha értékelte Balassi Bálint sorait: „Vitézsek mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végkelnél.” (145. o.)

A Komárom-Esztergom megyei és a tati önkormányzat támogatásával kiadott kötetet aligha lehet helytörténeti kiadványnak nevezni, inkább tematikus, a 15 éves háború különböző részterületeivel foglalkozó tanulmánygyűjteménynek. A könyv további elmélyült kutatómunkára ösztönözheti a téma iránt érdeklődő szakembereket.

Vadkerti Mária